

УДК 316.258

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ ВИМІР VS ОНТОЛОГІЧНИЙ АРГУМЕНТ: КОНЦЕПЦІЯ МІКРО-МАКРО ПЕРЕХОДІВ ДЖ. С. КОЛМЕНА У КРИТИЦІ

В. А. Шелухін

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
просп. Академіка Глушкова, 4Д, каб. 509, м. Київ, Україна, 03680,
vashelukhin@i.ua*

Автор реконструює епістемологічні підстави у критиці концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена. Стверджено, що Дж. С. Колмен обрав онтологічний аргумент в якості ключового у власній методології. Відсутність інтересу до епістемологічного виміру спровокувала наївну лінію захисту концепції супроти критиків. У статті розглянуто онтологічний аргумент як епістемологічний конструкт. Автор застосовує сучасне соціологічне тлумачення праць Л. Вітгенштейна, що розроблене П. Вінчем, Ф. Гатчінсоном, Р. Рідом та В. Шероком як інструмент деконструкції реалістичного дуалізму в соціальній теорії. Цей реалістичний дуалізм є джерелом наївної онтологічної підстави у концепції Дж. С. Колмена, яка потребує нової епістемологічної програми.

Ключові слова: концепція мікро-макро переходів, епістемологічний та онтологічний виміри концепції, методологічний індивідуалізм.

При обговоренні евристичного потенціалу будь-якої концепції, варто зважати на принципове розрізнення двох вимірів її оцінки: онтологічного та епістемологічного. Під онтологічним виміром теоретичних дискусій тут розумітимемо такий комплекс засновків до постановки теоретичних проблем, який спирається на референцію їх змісту до реальності, що досліджується за допомогою даних теорій. Властиво, соціальної реальності, так як її розуміння легітимоване у соціологічній теорії – надіндивідуальної сутності, що виявляє себе через інституціоналізовані практики та стійкі форми взаємодії. Під епістемологічним виміром – такий комплекс засновків до постановки теоретичних проблем, який спирається на референцію їх змісту до самих способів формулювання цих проблем.

На перший погляд такі визначення можуть здатися дещо штучним, мовляв, теоретична дискусія *ab ovo* передбачає відразу два виміри: онтологічний – що саме ми вивчаємо й відносно чого її провадимо, й епістемологічний – як ми це вивчаємо і в яких межах це вивчення можливе. Проте такий погляд є не реальним принципом слідування, а радше ідеальним побажанням, запозиченим у якості принципу з філософії науки у соціологічну теорію. Від початку характер формулювання базового питання для дискусії задає тон їй, визначаючи у багатьох відношеннях перебіг. У 1960–1990-ті роки визначальні для подальшого розвитку соціології теоретичні дискусії, мали виразний онтологічний ухил: полеміка щодо «смерті класу»¹ та статусу класового аналізу,

---

¹ Стислий огляд щодо цього питання в [Куценко: 2000, с. 67–86].

інтервенція структуралізму та постструктуралізму в соціологічну теорію – абсорбована нею проблематика об'єктивного/ суб'єктивного у випадку підходу П. Бурдьє теж мала прив'язку до онтологічного формулювання питань щодо «практичного глузду», «габітусу», «поля» як онтологічних проявів соціальних структур [Бурдьє: 2003]. Виникнення традиції дослідження дискурсів почасти у зв'язку з дискусією про соціальну природу медіакомунікації та перспективи її соціологічного вивчення, що зазнавала відчутного впливу постмодерністської соціальної філософії через формульовані нею питання («стан¹ постмодерну» як онтологічної даності чи «кінець соціальності», наприклад) [Бодріяр: 2002; Дельоз: 2004; Ліотар: 2004]. Саме реакція на метаморфози у соціальній структурі – спостережувані чи очікувані, пов'язані з цим зміни соціального порядку провокували дискусію щодо стану капіталізму – від модерну до стану постмодерну, чи від індустріального суспільства – до постіндустріального, це все й було тим контекстом який окреслював онтологічний характер тогочасних теоретичних дебатів². Що прикметно, подібна логіка теоретичної рефлексії було властива й соціології по той бік «залізної завіси» про що свідчить наприклад, обговорювана В. Хмельком тема переходу від аграрного, індустріального до інформаційного типу виробничих відносин [Хмелько: 1974, с. 49]. Це наштовхує на припущення, що подібний стан обумовлювався не якимись специфічними умовами теоретизування в окремих країнах, а внутрішньою архітектонікою самого соціологічного мислення зав'язаного на логіці онтологічного пояснення.

Теорії, які виникали на цьому етапі – були здебільшого теоріями про об'єкт пізнання, де сам процес пізнання ставився у пряму залежність від способів його – об'єкту, онтологічного означення. Концепція структурації Е. Гіденса була реакцією на одновимірне розв'язання онтологічної дилеми дії/ структури³, концепція «акціонізму» та соціологічної інтервенції А. Турена, попри прагнення переформування соціологічної теорії, формулювалася в онтологічних вимірах, де логіці функціоналізму протиставлялися ґрунтована на ідеї колективного актора модель соціологічного дослідження через включення в перетворюючу активність суспільних рухів [про це – Ferrarotti: 2007, р. 110-11]. Епістемологічний намір, який однак у теоретичному сенсі, лишився в цілком у межах онтології. Теж стосується і теорій пов'язаних із піднесенням мережевого аналізу як дослідницької стратегії в найширшому сенсі. Скажімо, концепція інформаційного суспільства М. Кастельса так само прив'язана до відповідної онтологічної логіки описаній у стосунку до дискусій індустріальне/ постіндустріальне суспільство й поточних трансформацій капіталізму. Вже у передмові до перевидання своєї праці «Інформаційна доба» 2010 р., автор підкреслював, що «історичний перехід між різ-

¹ Саме ліотарівське формулювання «стану», попри епістемологічний пафос, найбільш виразно виказує онтологічну претензію цієї концептуальної стратегії.

² Див., наприклад, стислий огляд концепції «культурний суперечностей» капіталізму у зв'язку з «переходом» до постіндустріального суспільства у Д. Бела [Шелухін: 2010] та [Bell: 1990].

³ Саме це в ній побачили теоретики, сучасники її появи – полеміку із ствердженою на ґрунті соціального реалізму, концепцією інститутів як нормативно-примусових та незалежних від дій індивіда утворень [Turner: 1986, р. 969].

ними формами суспільства» спантеличує, позаяк «інтелектуальні категорії, котрими ми послуговуємося аби збагнути, що відбувається навколо нас, вигадані за відмінних обставин» [Castells: 2010, p. 17]. Підґрунтя ж формульованих ним категорій є, таким чином, цілком онтологічним. І, що головне, сам автор даний підхід не проблематизує, вважаючи його загальноприйнятим. Заперечити цьому й справді не можна, адже такий підхід є загальноприйнятим. В усіх випадках епістемологічна аргументація не мала самостійного статусу, а сама епістемологія відіграла додаткову роль по відношенню до онтологічних тез про «зміни», «трансформації» соціальної структури чи суспільства, що й «провокує» зміни в теоріях.

Без сумніву, всі ці дискусії провокували, як наслідок, супровідні перегляди наявних епістемологічних інструментів: концепцій та концептів, методологічних принципів у дослідженні тих чи інших соціальних явищ, але знову ж таки формулювання цих проблем відбувалося під диктат онтології. **Мета** цієї статті – виявити концептуальні передумови, що обумовлюють зручність концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена для критики з позицій закидів у її редукціоністському характері.

Можна обґрунтовано припускати, що описана вище ситуація була обумовлена значною мірою класичною традицією. Причому, традицією певного кшталту, пов'язаною із лінією Е. Дюркгайма та парсонівським функціоналізмом, – іронічно названу, через поєднання частин двох прізвищ, З. Бауманом – «дюрксоніанством»¹, що у ХХ ст. справила найбільший вплив і на теоретичне оформлення, і на дисциплінарний статус соціології як науки та академічної практики. Попри те, що Т. Парсонс намагався синтезувати два підходи, що виникали незалежно один від одного й спиралися на різні засновки – Е. Дюркгайма та М. Вебера, все ж у його волонтаристській концепції соціальної дії, визначальним є чинники системного характеру – вихідної тези Е. Дюркгайма це не підважило. Сьогодні визнаним є твердження, що початок власне соціологічного теоретизування й соціологічної уяви пов'язаний із утвердженням Е. Дюркгаймом онтологічним формулюванням сфери її застосування – «соціальним» як автономним від індивіда та принципово відмінним від інших сфер буття. Сучасні історики теоретичної соціології та філософи соціальної науки досить солідарні у висновках, що трансценденція соціального та окреслення його в категорії *sui generis* мала неокантіанське підґрунтя². Тобто, об'єкт був породжений не констатацією якоїсь онтологічної «даності», майже очевидної для спостереження – подібно Кастельсовому зауваженню, як би то було

¹ З. Бауман окреслює «дюрксоніанське соціальне знання» на зазначеному етапі – 1970-ті роки, коли вийшла його праця, як «домінантну парадигму» в соціології [Bauman: 2010, p. 89]. І, якщо звісно, розуміти під цієї метафорою не лише Е. Дюркгайма й Т. Парсонса, а всю традицію між ними й підготовлену після них, то не погодитися із цим зауваженням складно.

² Детально неокантіанське підґрунтя дюркгаймівської і ширше – соціологічної теорії досліджено у [Rose: 1995]. «Неокантіанська парадигма, – стверджує авторка, – це джерело сильних і слабких сторін, як дюркгаймівської, так і веберівської соціології» [Rose: 1995, p. 1]. Чітко ідентифікуючи філософські джерела соціологічної теорії, вона також вказує на епістемологічне конструювання, на перший погляд – онтологічно даного предмету соціології.

очікувано, а був наслідком епістемологічного конструювання. Фактично, зазначене епістемологічне твердження сконструювало ту «онтологію», яка в наступне століття стала «самозрозумілою» для соціологічного теоретизування. Інтенсивний розвиток емпіричних досліджень, які надали можливість «відчутти» майже в сенсі сенсуалістів реальність, сприяв тому, що «онтологія» набула досить самостійного статусу з власною логікою розвитку цілком без лапок. І навіть ті дослідники, які ризикнули переглянути легітимований традицією «канон» соціологічної класики, все одно початок власної ретроспекції здійснювали через апеляцію до онтологічного досяжного об'єкта чи предмета. У вітчизняній соціології яскравий тому приклад – теоретичний доробок В. Тарасенка. Погоджуючись із класичним твердженням, що дисциплінарне утвердження соціології відбувалося за рахунок емансипації від філософії, водночас, прагнучи утвердити першочерговість К. Маркса, а не Е. Дюркгайма, як відкривача «нередукованого соціального» – він не лише погоджується із тим, що соціологія завжди залучала філософські ідеї до власних теорій, але й продовжує це робити, а разом з тим лишається цілком у полоні традиційної онтологічної традиції теоретичних дискусій, аналізуючи зміни соціологічного теоретизування у тісній прив'язці до станів об'єкта, на який пізнавальний процес спрямований [Тарасенко: 2005 с. 20–21; Тарасенко: 2006, с. 58]. Це очікувано для теоретика, котрий стояв на засадах марксистської схеми «відображення». Спрощено кажучи, К. Маркс відкрив певну онтологічну даність – «нередуковане соціальне», прояви якого змінюються залежно від певних обставин, що провокує внутрішні зміни у науці, котра цю даність вивчає. Насправді, якщо замість К. Маркса підставити будь-якого іншого класика (Е. Дюркгайма, М. Вебера чи Т. Парсонса), то виявимо, що ця позиція є конвенційною для більшості вчених. Її концептуальна наївність виявляє себе в тому, що при згоді, що всі онтологічні зміни аж такі наочні й очевидні, й так само наочно й очевидно провокують зміни в структурі наукового знання, тоді який сенс у соціологічному дослідженні й соціологічній теорії?

Одночасно із цими внутрішньо соціологічними дискусіями, відбувалися дискусії мета-теоретичного характеру на перетині соціології, філософії соціальної науки та соціальної епістемології, що поступово освоювали свій сегмент інтелектуального поля науки. Пов'язані вони були із початками своєрідного інтелектуального міждисциплінарного руху за соціально-наукове прочитання спадку Л. Вітгенштайна. Умовною датою початку цього руху можна вважати 1958 р., коли з'явилася праця П. Вінча «Ідея соціальної науки в її стосунку до філософії» – за останні десятиліття книга була перевидана понад з десяток разів і без сумніву заклала традицію соціологічного прочитання філософського доробку Л. Вітгенштайна. П. Вінч керувався прагненням піддати критиці твердження, що лягло в основу обґрунтування автономного існування соціології й нібито виступало головною запорукою приросту соціально-наукового знання – її сепарацію від філософії й орієнтацію на принципи каузального пояснення, модель якого була запозичена, як відомо, з методології природничих наук [Winch: 1990, p. 1–2]. Проте методологічним підґрунтям П. Вінча у критиці цих реліктів позитивізму, були не автори інтерпретативної традиції, як можна було очікувати, а Л. Вітгенштайн із його «Філософськими дослідженнями». Урешті, це й мало вирішальне значення – монографія П. Вінча не інтегрувалася у вже існуючу на той час полеміку між прихильниками інтер-

претативної та дюрксоніанської традиції, а заклала осібний фундамент для зміщення самого фокусу дискусії. Не будучи фаховим соціологом, П. Вінч зосередився не на онтологічному виправданні/ критиці соціально-наукових дослідницьких програм, а на їх епістемологічних засадах автономно, що на той час не було поширеною практикою. Як вказувалося вище – домінуючим на той час була постановка питань в онтологічному формулюванні. Епістемологічний вимір дискусії вважався супровідним і таким, що ніби прямо виводиться із констатації онтологічного характеру об'єкту. Про це йшлося у Л. Вітгенштайна: «Вважають, що навчання мови полягає в тому, що вчитель називає учневі предмети пізнання: людей, форми, кольори, болі, настрої, числа і т. д.. Як уже мовилося, називати якусь річ, це немовби чіпляти на неї табличку з назвою. Це можна назвати приготуванням до вживання слова. Але, що передувало приготуванню? – і далі він продовжує, – Ми називаємо речі й тепер можемо говорити про них. Немовби з актом називання вже дано все, що ми робитимемо далі. Немовби є тільки одне, що зветься «говорити про речі» [Вітгенштайна: 1995, с. 102–103]. Дозволили навести таку розлогу цитату, аби засвідчити важливу ідею «Філософських досліджень», що знайшла подальшу розробку в соціальній епістемології та соціологічному мета-теоретизуванні. Всі базовані здебільшого на класичних засновках теоретичні дискусії саме й розглядали процес конструювання об'єкта – онтологічно, як процес «чіпляння табличок із назвами» на якісь нібито самостійно існуючі сутності, соціальні факти як «речі». Перегук іронії Л. Вітгенштайна та вихідної тези Е. Дюркгайма у цьому контексті не є випадковістю. Соціологічна теорія, таким чином, була якраз процесом, послуговуючись термінологією першого – «говоріння про речі», які мають самостійний статус. У цьому процесі «говоріння», звісно, «речі» мали пріоритетність.

Лінія П. Вінча виявилася досить впливовою й до останніх років має своїх прихильників, які – коли онтологічне формулювання теоретичних питань у соціології за останні п'ятдесят із лишком років, втратило статус єдино можливого, – набула певної наукової респектабельності, підважуючи твердження про очевидність онтологічних підстав соціологічного дослідження. А це твердження з часів класиків є головною запорукою претензії на осібний статус соціології. Відштовхуючись від вітгенштайнівського концепту «мовної гри», яку той – спрощено кажучи, пропонував мислити, як комбінацію мови та діяльності¹, Ф. Гатчінсон, Р. Рід та В. Шерок, стверджують, що соціальність існує як творений у взаємодіях процес, що виражає себе у конвенційних мовно-комунікативних формах². Процес конститується самим акторами в релевантних смислах в яких і виявляється те, що соціологи називають «соціальністю», «соціальною реальністю» чи «соціальними відносинами». Соціологія, натомість, створює окрему «мовну гру», базовану на засновку про існування якогось осібного від

¹ [Вітгенштайна: 1995, с. 95].

² Для соціології ця ідея – мова як спосіб легітимації соціальної реальності, не нова [див., наприклад – Бергер, Бергер: 2004]. Насамперед, її знаходимо у феноменологів, але також і в постструктуралістів кшталту П. Бурдьє, проте опинившись в дихотомії штучних онтологічних розмежувань між «суб'єктивістами» та «об'єктивістами», вони не змогли це настільки рельєфно сформулювати, аж поки сам спосіб постановки теоретичних питань не було змінено із онтологічного та епістемологічного.

акторів порядку (те дюрксоніанське «нередуковане соціальне», що його вважають за основу та виправдання предмету соціології). Відповідно до цієї логіки, онтологічні підстави соціологічного теоретизування мають парадоксальний наслідок – замість того, аби заглибитися в сам процес поточних взаємодій, соціологія дискваліфікує його прояви як редукціонізм (насамперед, психологічний). Мовляв, актори то взаємодіють, але справжня реальність знаходиться поза ними. У підсумку, онтологія приходить до самозаперечення [Hutchinson, Read, Sharrock: 2008]. Позаяк соціологія не має власних емпіричних проблем – автентичну емпірію вона дискваліфікує, натомість певні конструкти оголошує онтологічно первинними. Вона займається вирішенням концептуальної плутанини, джерелом якої є сама її теорія. Якщо брати до уваги це бачення, то яскравим прикладом може слугувати полеміка про «соціальне» та «суспільне», їх нібито принципові відмінності, що мають значні та далекосяжні теоретичні й емпіричні наслідки [про це див. у Тарасенко: 2006].

Відразу уточнимо, що підхід П. Вінча ставить цілком під сумнів традицію «пояснення», успадковану від класичного позитивістського наміру відмежувати соціологію від філософії за рахунок орієнтації на методологію природничих наук. У той час, як Дж. С. Колмен наголошує, що обрана ним методологія є власне «поясненням, ґрунтованим на внутрішньому аналізі системної поведінки у термінах дій та орієнтацій низькорівневих утворень («lower-level units»)» [Coleman: 1994, p. 3]. Термінологія не має заплутувати. Справа тут не в прямій співзвучності ідей П. Вінча та Дж. С. Колмена – її немає, позаяк автори торкалися різних проблем. Власне, не всі соціальні епістемологи та соціологи-теоретики, навіть із тих, які спираються на соціологічну програму прочитання Л. Вітгенштайна, заперечують можливості каузального пояснення, деякі прагнули його епістемологічно переозначити [про це – Bloog: 1997]. Те, як розуміє «пояснення» Дж. С. Колмен не є тим самим «поясненням», що піддається критиці П. Вінчем. Для останнього – пояснення це означення ситуації через чинники поза нею – через все теж «нередуковане соціальне». Власне, від такого «пояснення» не заперечуючи логіки каузальності, прагнув відійти і Дж. С. Колмен. Його логіка пояснення, спертого на «низькорівневі утворення» і є спробою не виносити передумови дії за межі її контексту, а розробляти пояснення, ґрунтуючи його на її – дії, власних проявах. Зірвавши пелену онтологічного, П. Вінч фактично доводить, що основні питання соціологічного пізнання формулюються в епістемологічній площині й відповідно їхнє рішення не може бути предметом суто емпіричного тестування гіпотез.

Без надмірної радикалізації тверджень Л. Вітгенштайна та П. Вінча, здійсненої Ф. Гатчінсоном з колегами, важливим є інше в їхньому доробку – «онтологія» в межах теоретичного знання сама є епістемологічним конструктом, а тому питання евристики теорії є питанням не стільки емпіричним, скільки питанням концептуальної узгодженості вихідних засновків, передумови якої мають епістемологічний характер.

Вітгенштайнівська інтенція у соціологічному мета-теоретизуванні сприяє своєрідному епістемологічному повороту у ньому, коли акцент замість даної та самозрозумілої реальності, яка ніби «провокує» виклики для пояснення, акцент у теоретичній увазі зміщується на способи формулювання самих дослідницьких проблем, концептуальну мову цього формулювання. Ця інтенція не знайшла сьогодні втілення в якійсь цілісній

епістемологічній програмі, проте сформульовані тези в окремих авторів можуть скласти досить продуктивну основу для оновлення концептуального арсеналу соціології, особливо в питаннях евристичної оцінки теорій.

У контексті вищенаведених зауважень, якщо проаналізувати тези критиків концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена, стає очевидним, що вони сформульовані якраз в онтологічному вимірі. Ключові закиди концепції Дж. С. Колмена ми вже аналізували [див., наприклад – Шелухін: 2015]. Не обговорюватимемо в межах цієї статі весь комплекс критики – це не є її метою, узагальнено кажучи, попри різноманіття акцентів у різних авторів (Ч. Тіллі, Й. Ельстер тощо), підґрунтям багатьох закидів є теза про психологічний редукціонізм у підході Дж. С. Колмена. Прочиною цього закиду є стверджена Дж. С. Колменом потреба в орієнтації в межах соціологічного дослідження на засади методологічного індивідуалізму.

Ч. Тіллі бере до уваги класичне розуміння завдань соціологічного дослідження як виявлення надіндивідуальних структур та закономірностей соціальної дії, для чого принципи методологічного індивідуалізму є цілковито неприйнятними, позаяк – і в цьому суть його критики – призводять до психологічного редукціонізму. Ця методологічна дискусія цілком обертається навколо традиційних онтологічних постулатів: що вивчається певна надіндивідуальна структура, яка власне, і є «соціальною». У контексті нашої теми більше значення має навіть не доведення/спростування положень критики Ч. Тіллі, а відповідь на питання більш загального порядку: чому підхід Дж. С. Колмена взагалі зміг стати мішенню для неї? Відповідь, вочевидь, полягає в онтологічному підґрунті методологічної дискусії. Існує легітимоване традицією соціального реалізму, розуміння об'єкту дослідження й дискусії можуть відбуватися лише навколо того, як прояви такого об'єкту можна експлікувати. Дж. С. Колмен, обравши засади методологічного індивідуалізму – порушив правила «мовної гри» – онтологічно ґрунтованої теорії – яка домінувала в соціології в час створення «Підстав соціальної теорії», тим самим ніби дискваліфікуючи себе із домінуючого соціологічного дискурсу. Критика його підходу стала можливою, позаяк заперечила домінуючий тренд у теоретичних дискусіях. З точки зору соціологічної традиції та легітимної соціологічної класики, Ч. Тіллі як критик перебував у більш вигідній позиції, аніж Дж. С. Колмен як новатор. Окрім цього, проблема полягала ще в іншому – попри те, що Дж. С. Колмен *de facto* опонував традиції, що склалася, спосіб концептуального обґрунтування своїх засновків у нього лишалася залежним від все того ж онтологічного виміру теоретичних дискусій. На початку «Підстав соціальної теорії», Дж. С. Колмен говорить про те, що вихідною платформою його досліджень буде методологічний індивідуалізм [Coleman: 1994, p. 5]. Його твердження нагадує вільний вибір – він не зупиняється детально на тому, аби обґрунтувати його, а позначаючи цей аспект, рухається далі. Упродовж праці він неодноразово повертається до аналізу принципів методологічного індивідуалізму, але не обґрунтовуючи, а здебільшого – ілюструючи ті чи інші тези ними.

На цьому концепція Дж. С. Колмена й потрапила в пастку класики – він не сформулював програми епістемологічного обґрунтування методологічного індивідуалізму, знайшовши на його користь, по суті, лише один онтологічний аргумент – методологічний індивідуалізм евристичний, а використання його принципів доцільне, позаяк

збирання емпіричних даних здійснюється через аналіз взаємодій окремих акторів. Фактично, базовою одиницею спостереження у дослідженні лишається конкретний актор, насамперед, індивід. Звісно, такий онтологічний аргумент видається надзвичайно наївним, проте його ствердження саме собою не має наслідком «неправильності» подальших тез чи висновків. Евристика його концепції, у даному разі, можлива лише при формулюванні епістемологічно стійкої програми обґрунтування релевантності принципів методологічного індивідуалізму. Зробити це виключно за рахунок внутрішнього потенціалу колменівської концепції мікро-макро переходів, вочевидь, неможливо, позаяк будучи залежним від дюрксоніанської традиції соціального реалізму, нездоланою ним до кінця, він лишається в полоні онтологічних формулювань.

У президентському посланні 1992 р. до Американської соціологічної асоціації, яке є своєрідною пропедевтикою його підходу, Дж. С. Колмен, запозичуючи термінологію у К. Поланьї, обговорює «велику трансформацію» як занепад примордіальних інститутів базованих на родині «як центральному елементі соціальної організації», й піднесенню конструйованих інститутів (зростання ваги корпоративних акторів) та соціологію як «продукт цієї трансформації»¹ [Coleman: 1993, р. 1–3; 4]. У статті 1986 р. «Соціальна теорія, соціальне дослідження та теорія дії», аналізуючи потенціал соціологічної класики для розвитку соціологічної теорії на новому етапі, Дж. С. Колмен стверджував, що найбільш евристичною компонентною у підході Т. Парсонса є спроба ґрунтувати дослідження на ціле-орієнтованій дії актора («purposive action»). Ця спроба будучи окресленою в «Структурі соціальної дії» (1937) не знайшла подальшого розвитку у його працях і це сприяло розриву між дослідницькою практикою, нерідко орієнтованою на дослідження реальних дій акторів, та теоретичний рівень, зосереджений на макро-структурах. Свою мету дослідник убачає в необхідності артикулювати два «сутнісних елементи» для здолання цього стану: по-перше, обґрунтувати як підставу соціологічної теорії ціле-орієнтовану дію, по-друге, сфокусуватися у дослідницькій практиці та теорії на переході від рівня індивідуальних дій до макросоціального функціонування [Coleman: 1986]. Попри прагнення розширити арсенал теоретичних аргументів, відштовхуючись від спорідненості такої позиції із економічною теорією та західною традицією правової теорії, орієнтованої на індивіда, концепція мікро-макро переходу за вихідними засновками лишається онтологічно обґрунтованою. Стверджуючи, що потреба зміни теоретичних акцентів у сучасній соціології, обумовлена тим, що суспільство стало більш індивідуалістичним, відповідно мейнстрім соціальних досліджень зсувається з пояснення функціонування соціальної системи у бік пояснення індивідуальних дій і виборів, що в свою чергу пов'язані з функціонуванням соціальних структур. Причому, у цих теоретичних тенденціях Дж. С. Колмен убачав прояв соціоструктурних змін [Coleman: 1986, р. 1319–1320]. Це очікувано, тим більше, що саму проблему мікро-макро переходу в іншому місці Дж. С. Колмен означає як «проблему трансформації» - актора та контексту дії [Coleman: 1986, р. 1321].

¹ Дж. С. Колмен присвячує цій темі – «великій трансформації» у напрямку до суспільства модерну, окремий четвертий розділ у «Підставах соціальної теорії» [Coleman: 1994, р. 531–666].

Подаючи стислий огляд «Підстав соціальної теорії», де він акцентує увагу на ключових її проблемах та сюжетах, Дж. С. Колмен підкреслює важливість аналізу таких феноменів як довіра, утворення норм і прав [Coleman: 1992]. Проте, подаючи паралельний аналіз цих явищ в економічній та правовій теоріях, для нього вони на-самперед лишаються онтологічно даними.

Із тверджень, які знаходимо у «Підставах соціальної теорії», нерідко складається враження, що вибір методологічної програми, то довільний крок зручності для дослідника, який не потребує виправдання, а обґрунтовується лише конкретними емпіричними успіхами, себто, знову ж таки через онтологічні аргументи. Проте відсутність важливого вихідного елементу в його концептуальних засновках – стійкої епістемологічної програми обґрунтування релевантності принципів методологічного індивідуалізму – робить всю архітектуру подальших базованих на онтології аргументів вельми крихкою.

Отже, **підсумовуючи**, можна стверджувати, що уразливість концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена до критики, обумовлена відсутністю уваги теоретика до епістемологічної складової обґрунтування її евристичного потенціалу та сприйняття онтологічного аргументу як самодостатнього. Дискусія про те чи містить підхід Дж. С. Колмена ризику редукціонізму не може виявляти себе лише через онтологічні аргументи, позаяк самі онтологічні референти є епістемологічно конструйованими й залежними від соціологічної традиції (Е. Дюркгайм, М. Вебер, Т. Парсонс) не завжди чутливої до нових викликів теоретичним дискусіям.

Такий стан зумовлений теоретичною залежністю у формулюванні засадничих принципів концепції мікро-макро переходів від соціологічної класики (у першу чергу, Т. Парсонса). Одним із вимірів оцінки евристичного потенціалу концепції є потреба розвитку стійкої епістемологічної програми, що була би аргументом на користь принципів методологічного індивідуалізму, використаних Дж. С. Колменом у якості вихідних підстав. Питання евристичного потенціалу концепції цілком не може бути вирішене на рівні дискусії онтологічного характеру. Тож, вочевидь, при аналізі самого евристичного потенціалу його підходу, слід відмовитися від ідеї принципового розмежування онтологічного та епістемологічного й використати в якості вихідної тези твердження за яким онтологія в межах теоретичного знання сама є епістемологічним конструктом, а тому питання евристик теорії не є винятково емпіричною проблемою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Куценко О.* Общество неравных: классовый анализ неравенств в современном обществе / О. Куценко. – Харків: Вид-во ХНУ імені Василя Каразіна, 2000. – 316 с.
2. *Бурдье П.* Практичний глузд / П. Бурдье; [пер. з фр. О. Йосипенко]. – Київ: Український центр духовної культури, 2003. – 529 с.
3. *Бодріяр Ж.* В тіні мовчазної більшості, чи кінець соціального / Ж. Бодріяр; [пер. Т. Матієва] // Незалежний культурологічний часопис І. – 2002. – №25. – С. 77–88.
4. *Дельоз Ж.* Суспільство контролю. PostScriptum / Ж. Дельоз; [пер. В. Скворонської] // Незалежний культурологічний часопис І. – 2004. – №34 – С. 62–67.
5. *Ліотар Ж.-Ф.* Постмодерна наука як пошук нестабільності / Ж.-Ф. Ліотар; [пер. Ю. Яремка] // Незалежний культурологічний часопис І. – 2004. – №34. – С. 68–73.

6. *Bell D.* Resolving the contradiction of modernity and modernism / D. Bell // *Society*. – 1990. – Vol. 27, №3. – P. 43–50; №4. – P. 66–75.
7. *Шелухін В.* Суспільство у просторі трансформацій, культура у просторі суперечностей: відкриті питання Деніела Бела / В. Шелухін // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Секція: «Соціологія». – 2010. – №1–2. – С. 103–105.
8. *Хмелько В.* Виробничі відносини і суспільне виробництво життя / В. Хмелько // Вісник Київського університету. Серія «Філософія». – 1973. – №7. – С. 44–50.
9. *Turner J.* The Theory of Structuration / J. Turner // *American Journal of Sociology*. – Vol. 91, №4. – 1986. – P. 969–977.
10. *Ferrarotti F.* Social Theory for Old and New Modernities: Essays on Society and Culture, 1976–2005 / F. Ferrarotti / Ed. by E. Doyle McCarthy. – Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth : Lexington Books, 2007. – 374 p.
11. *Castells M.* The Information Age: Economy, Society and Culture. The Rise of the Network Society / M. Castells. – Vol. 1. – New York: Wiley-Blackwell, 2010. – 597 p. + LVIII.
12. *Bauman Z.* Towards a Critical Sociology: an Essay on Commonsense and Emancipation / Z. Bauman. – New York : Routledge, 2010. – 104 p.
13. *Тарасенко В.* Проблема начала і самообґрунтування соціології / В. Тарасенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – №3. – С. 5–24.
14. *Тарасенко В.* Соціальне, суспільне та соціологічне пізнання / В. Тарасенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №4. – С. 52–68.
15. *Rose G.* The Antinomies of Sociological Reason / G. Rose // *Rose G. Hegel contra Sociology*. – London : The Athlone Press, 1995. – P. 1–47.
16. *Winch P.* The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy / P. Winch. – London: Routledge, 1990. – 143 p.
17. *Вітгенштайн Л.* Філософські дослідження / Вітгенштайн Л. ; [пер. з нім. Є. Поповича] // Вітгенштайн Л. Logico-Philosophicus. Філософські дослідження. – Київ : Основи, 1995. – С. 87–310.
18. *Hutchinson P.* There is no Such Thing as a Social Science: in Defence of P. Winch / P. Hutchinson, R. Read, W. Sharrock. – Abingdon : Routledge, 2008. – 156 p.
19. *Бергер П.* Що таке інституція? Випадок мови / П. Бергер, Б. Бергер ; [пер. з англ. Ю. Яремка] // Незалежний культурологічний часопис І. – 2004. – №35. – С. 186–193.
20. *Coleman J. S.* Foundations of Social Theory / J. S. Coleman. – Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, Belknap Press, 1994. – 994 p. + XVIII.
21. *Bloor D.* Wittgenstein: Rules and Institutions / D. Bloor. – London, New York : Routledge, 1997. – 173 p.
22. *Шелухін В.* Мікро-макро теоретичний синтез у концепції норм Д. Коулмана / В. Шелухін // СОЦІОПРОСТІР: міждисциплінарний збірник наукових праць із соціології та соціальної роботи. – 2015. – №4. – С. 9–16.
23. *Coleman J. S.* The Rational Reconstruction of Society: 1992 Presidential Address / J. S. Coleman // *American Sociological Review*. – 1993. – Vol. 58. – P. 1–15.
24. *Coleman J. S.* Social Theory, Social Research and a Theory of Action / J. S. Coleman // *The American Journal of Sociology*. – 1986. – Vol. 91, №6. – P. 1309–1335.
25. *Coleman J. S.* The Vision of «Foundations of Social Theory» / J. S. Coleman // *Analyse & Kritik*. – 1992. – №14. – P. 117–128.

REFERENCES

1. *Bauman Z.* Towards a Critical Sociology: an Essay on Commonsense and Emancipation / Z. Bauman. New York: Routledge, 2010.
2. *Bell D.* Resolving the contradiction of modernity and modernism / D. Bell // *Society*. 3–4. 1990. Pp. 43–50.
3. *Berger P.* Shcho take instytuciya. Vypadok movy [What is institution? The case of languages] / P. Berger, B. Berger // *Nezalezhnyj kul'turolohichnyy chasopys* 35. 2004. – Pp. 186–193. [in Ukrainian].
4. *Bloor D.* Wittgenstein: Rules and Institutions / D. Bloor. London, New York: Routledge, 1997.
5. *Bodriyar Z.* V tin movchaznoji bil'shosti, abo kinec` social`nogo [In the shadow of the silent majority, or the end of the social] / Z. Bodriyar // *Nezalezhnyj kul'turolohichnyy chasopys*. 25 (2002): Pp. 77–88. [in Ukrainian].
6. *Burd'ie P.* Praktychnyj gluzd [Practical Sludge]. Kyiv: Ukrayins'kyj centr dukhovnoyi kul'tury, 2003. [in Ukrainian].
7. *Castells M.* The Information Age: Economy, Society and Culture. The Rise of the Network Society / M. Castels. New York: Wiley-Blackwell, 2010.
8. *Coleman J.* Foundations of Social Theory / J. Coleman. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, Belknap Press, 1994. [in Ukrainian].
9. *Coleman J.* Social Theory, Social Research and a Theory of Action / J. Coleman // *American Journal of Sociology*. 91. 1986. – Pp. 1309–1335.
10. *Coleman J.* The Rational Reconstruction of Society. 1992 Presidential Address / J. Coleman // *American Sociological Review*. 58. 1993. – Pp. 1–15.
11. *Coleman J.* The Vision of Foundations of Social Theory / J. Coleman // *Analyse & Kritik*. 14. 1992. – Pp. 117–128.
12. *Del'oz Z.* Suspil`stvo kontrolju [Society of control. PostScriptum] / Z. Del'oz // *Nezalezhnyj kul'turolohichnyy chasopys* 34 (2004): Pp. 62–67. [in Ukrainian].
13. *Ferrarotti F.* Social Theory for Old and New Modernities: Essays on Society and Culture 1976–2005 / F. Ferrarotti. Ed. E. Doyle McCarthy. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Lexington Books, 2007.
14. *Hutchinson P.* There is no Such Thing as a Social Science: in Defence of P. Winch / P. Hutchinson, R. Read, W. Sharrock. Abingdon: Routledge, 2008.
15. *Khmel'ko V.* Vyrobnychi vidnosyny I suspil'ne vyrobnuche zhyttya [Industrial relations and social production life] / V. Khmel'ko // *KNU imeni Tarasa Shevchenka*. 1973: [in Ukrainian].
16. *Kutsenko O.* Obshchestvo neravnyh. Klasovyy analiz neravenstv v sovremennom obshchestve [Society of Unequal: Class Analysis of Inequalities in Modern Society]. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNU imeni V. Karazina, 2000. [in Ukrainian].
17. *Liotar Z.-F.* Postmoderna nauka yak poshuk nestabil'nosti [Postmodern science as the search for instability] / Z.-F. Liotar // *Nezalezhnyy kul'turolohichnyy chasopys*. 34 (2004): Pp. 68–73. [in Ukrainian].
18. *Rose G.* The Antinomies of Sociological Reason. In *Hegel contra Sociology*, ed. Gillian Rose London: The Athlone Press, 1995. – Pp. 1–47.
19. *Shelukhin V.* Mikro-makro syntezy u koncepciji norm J. Colmana [Micro-macro synthesis in theoretical concept of norms by J. Coleman] / V. Shelukhin // *Socioprostrir: mizhdystsyplinaryi zbirnyk naukovykh prats' iz sotsiolohii ta sotsial'noi roboty*. 4. 2015. – Pp. 9–16. [in Ukrainian].

20. *Shelukhin V.* Suspil'stvo u prostori transformacij... [Community in space transformations culture in the space of contradictions: open questions Daniel Bell] / V. Shelukhin // *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka*. 1–2. 2010. – Pp. 103–105. [in Ukrainian].
21. *Tarasenko V.* Problema nachala I samoobgruntuvannya sociologiji [The problem of the beginning and selfnormalization of sociology] / V. Tarasenko // *Sotsiolohiya: teoriya, metody, marketynh*. 3. 2005. – Pp. 5–24. [in Ukrainian].
22. *Tarasenko V.* Social, communital and sociological knowledge / V. Tarasenko // *Sotsiolohiya: teoriya, metody, marketynh*. 4. 2006. – Pp. 52–68. [in Ukrainian].
23. *Turner J.* The Theory of Structuration / J. Turner // *American Journal of Sociology*. 4. 1986: – Pp. 969–977.
24. *Vithenshtayn L.* Filosofs'ki doslidzhennya [Philosophical investigations] / L. Vithenshtayn. Kyiv: Osnovy, 1995. [in Ukrainian].
25. *Winch P.* The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy / P. Winch. London: Routledge, 1990.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2016

Прийнята до друку 21.10.2016

EPISTEMOLOGICAL DIMENSION VS ONTOLOGICAL ARGUMENT: J. S. COLEMAN'S CONCEPTION OF MICRO-TO-MACRO TRANSITIONS IN THE CRITIQUE

V. Shelukhin

*Kyiv National University of Taras Shevchenko,
av. Akademika Hlushkova, 4-d, office 509, Kyiv, Ukraine, 03680,
vashelukhin@i.ua*

The author reconstructs epistemological presuppositions in the critique of J. S. Coleman's conception of micro-to-macro transitions. The author argues that J. S. Coleman chose ontological argument as a key foundation of his methodology. The lack of interest in epistemological dimension provoked naive line of defense against critics. The article exposes ontological argument as an epistemological construct. The author uses contemporary sociological interpretation of L. Wittgenstein's works. That interpretation was developed by P. Winch, P. Hutchinson, R. Read, W. Sharrock as an instrument for deconstruction of realistic dualism in social theory. This realistic dualism is a source of naive ontological presupposition in J. S. Coleman's conception. New epistemological agenda for J. S. Coleman's conception is needed.

Keywords: conception of micro-to-macro transitions, epistemological and ontological dimensions of a conception, methodological individualism.